مجله علمی پژوهش در علوم انسانی ومطالعات اجتماعی (سال هشتم)
شماره ۲۵ / پاییز ۱۴۰۰ / ص ۸-۱

تحلیل محتوای کتاب پیام‌های آسمان پایه هشتم بر اساس مؤلّفه حقوق دیگران

زهره شاطری احمدآبادی[۱]، زهرا رفیعی مجومرد[۲]

[۱] دانشجوی کارشناسی پیوسته‌ی رشته‌ی دبیری الهیات، دانشگاه فرهنگیان، پردیس فاطمه‌الزهرا (س)، یزد، ایران.

[۲] دانشجوی کارشناسی پیوسته‌ی رشته‌ی دبیری الهیات، دانشگاه فرهنگیان، پردیس فاطمه‌الزهرا (س)، یزد، ایران.

نام و نشانی ایمیل نویسنده مسئول:

زهرا رفیعی مجومرد

Zahra1379rafiei@gmail.com

چکیده

نیاز به عضویّت در گروه‌های دوستانه و برقراری ارتباطات اجتماعی از اقتضائات دوره نوجوانی است و هر نوع تعامل اجتماعی منجر به پیدایش حقوق و تکالیف می‌گردد و لازم است رعایت این حقوق و تکالیف به نوجوانان آموزش داده شود. از آن‌جا که آموزش‌وپرورش یکی از مهم‌ترین ارکان تربیّتی جامعه است و کتب پیام‌های آسمان در آموزش مسائل اخلاقی نقش به سزایی دارند؛ هدف پژوهش حاضر تعیین میزان پرداختن به مؤلّفه حقوق دیگران در کتاب هدیه‌های آسمان پایه هشتم است. پژوهش حاضر یک پژوهش تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار است. جامعه‌ی پژوهش، متن درس، فعالیت‌ها و خودت را امتحان کن کتاب پیام‌های آسمان پایه هشتم چاپ سال ۱۳۹۹ بود که کل جامعه به‌عنوان نمونه در نظر گرفته شد. واحد تحلیل، مضمون در نظر گرفته شد. ابتدا مضامین مربوط به مؤلّفه موردنظر با استفاده از فرم تحلیل محتوا جمع‌آوری شد. سپس داده‌ها با استفاده از کدگذاری باز، محوری و انتخابی تجزیه‌وتحلیل شد. درمجموع برای مؤلّفه رعایت حقوق دیگران ۲۴ مضمون و عدم رعایت حقوق دیگران ۲۰ مضمون استخراج شد. در بین مضامین به احساس مسئولیّت اجتماعی و بی‌احترامی به دیگران بیشترین توجّه شده است. درنهایت با توجه به مضامین ۴ پیشنهاد ارائه شد.

واژگان کلیدی: تحلیل محتوا، حقوق دیگران، پیام‌های آسمانی.

۱. مقدمه

۱/۱ بیان مسئله و اهمیّت پژوهش

نوجوانی یکی از مهم‌ترین و باارزش‌ترین دوران زندگی هر فرد محسوب می‌شود. این مرحله بینابینی، در گذر از کودکی به بزرگ‌سالی، سرآغاز تحولات و دگرگونی‌های جسمی، روانی و اجتماعی است که بر عملکرد فرد در بزرگ‌سالی تأثیر می‌گذارد و منجر به ایجاد نیازهای متفاوت و مخصوص در این گروه سنی می‌شود (کلین و ویلسون، ۲۰۰۲: ۱۹۰). از بعد دیگر جوانی جمعیّت، یکی از بارزترین ویژگی‌های جمعیّتی کشور ایران است به‌طوری‌که ۵۰٪ جمعیّت ایران زیر سی سال سن دارند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۶).

حال یکی از نیازهای مهم اجتماعی در این دوران، داشتن دوست و برقراری روابط اجتماعی با دیگران است (شکوهی یکتا، ۱۳۹۶: ۶۵-۶۴) و شدت این نیاز به‌گونه‌ای است که نوجوان دوست را به خانواده ترجیح می‌دهد؛ چراکه نوجوان خود را در آینه دیگران می‌بیند و می‌شناسد به‌طوری‌که در جمع‌های دوستانه با عقاید، ارزش‌ها، افکار و نقش‌های مختلفی آشنا می‌شود و از آن‌ها تأثیر می‌پذیرد. با توجه به تأثیرپذیری بالای نوجوان از همسالان و دوستان، نوجوان می‌بایست به‌منظور داشتن تجربیّات مثبت و سالم درزمینه‌ی ارتباطات اجتماعی با موارد حقوق دیگران آشنا گردد تا از طریق آشنایی با مصادیق رعایت حقوق دیگران و عدم رعایت حقوق دیگران در کنار بلوغ جسمانی به بلوغ اجتماعی نیز دست پیدا کند و عملکرد بهتری در تعاملات اجتماعی داشته باشد.

از بعد دیگر ما به‌حکم زندگی در جامعه دینی معتقدیم که اسلام پاسخگوی تمامی نیازهای انسان در حوزه فردی و اجتماعی است. پس یکی از منابع نوجوان برای آشنایی با مصادیق رعایت حقوق دیگران و عدم رعایت حقوق دیگران، کتب پیام‌های آسمان است.

۳,۱ پیشینه‌ی پژوهش

در بررسی پیشینه‌ی پژوهش مشخص شد؛ پژوهشی وجود ندارد که به‌طور اخص به تحلیل محتوا درزمینه‌ی میزان پرداختن به حقوق دیگران اقدام کند؛ اما موضوعات مشابه وجود داشت که مرتبط‌ترین آن‌ها ذکر می‌شود.

عباسپور و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت عنوان «تحلیل محتوای کتاب درسی پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول از منظر توجه به شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه درسی ملی» نشان دادند، ۱۵۴ فراوانی مرتبط با شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه درسی ملی در پایه‌های هفتم، هشتم و نهم وجود دارد؛ که از بین محورهای سه‌گانه، محور گرایش و تمایلات با ۸۵ فراوانی بیشین سهم را به خود اختصاص داده است.

میرشاه جعفری و حشمتی‌فر (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های پیام‌های آسمانی دوره اول متوسطه بر اساس مؤلّفه‌های هویت دینی» نشان دادند که در کتاب‌های درسی پیام‌های آسمانی دوره اول متوسطه به میزان ۰,۸۲ به مؤلّفه‌های هویت دینی توجه شده است و از بین مؤلّفه‌های شناختی، اجتماعی، عاطفی و فرهنگی، به مؤلّفه شناختی در هویت دینی بیشتر توجه شده است.

بختیاری و توسلی (۱۳۹۵) در پژوهشی تحت عنوان «تحلیل محتوای کتاب درسی پیام‌های آسمان پایه هفتم بر اساس میزان پرداختن به انواع روش‌های تربیت اسلامی» نشان دادند که در کتاب درسی پیام‌های آسمان پایه هفتم ۴۰۸ مرتبه به روش‌های تربیت اسلامی توجه شده است و به روش اصلاحی با بار اطلاعاتی ۰,۹۷۵ بیشترین توجه شده است.

فتحی واجارگاه و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «بررسی و تحلیل مؤلّفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی» نشان داد که در بین کتب دروس ابتدایی، کتاب درسی هدیه‌های آسمان بیشترین اهمیت را به مؤلّفه‌های آزادی مذهب، فکر و وجدان را داده است

با توجه به پیشینه‌ی ذکرشده، پژوهشی یافت نشد که به مسئله‌ی موردنظر بپردازد؛ از طرفی با توجه به اهمیت این مسئله‌ی اخلاقی و لزوم آموزش آن در سنین حساس نوجوانی، ضرورت بررسی آن در کتاب هدیه‌های آسمان پایه‌ی هشتم، به عنوان یک کتاب درسی با محتوای دینی- تربیّتی، احساس می‌شود. از طرفی این تحلیل به مؤلّفان کتاب‌های درسی کمک می‌کند که در هنگام تدوین، گزینش و انتخاب محتوای درسی به این مسئله بیشتر توجه کنند. لذا هدف پژوهش حاضر بررسی میزان پرداختن به حقوق دیگران در کتاب هدیه‌های آسمان پایه‌ی هشتم است که در راستای تحقق هدف پژوهش سؤالات زیر مطرح شد:

۱. تا چه اندازه در کتاب دینی پایه هشتم به رعایت و عدم رعایت حقوق دیگران پرداخته‌شده است.

۲. میزان توزیع مؤلّفه‌های رعایت حقوق دیگران در محتوای کتاب پیام‌های آسمان هشتم چگونه است.

۳. به چه میزان در محتوای کتاب پیام‌های آسمان پایه‌ی هشتم به محورهای مفهومی حقوق دیگران توجه شده است.

۴،۱ روش پژوهش

پژوهش حاضر یک پژوهش تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار است. تحلیل محتوای کیفی شامل فرآیندی است که برای استخراج دسته‌ها یا مضامین از داده‌های خام بر اساس استنتاج و تفسیر معتبر به کار می‌رود. در تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار، کدگذاری اولیه با یک تئوری یا یافته‌هایی از یک تحقیق مرتبط آغاز می‌شود؛ سپس در طول تحلیل داده‌های محققان خود را در داده‌ها غرق کرده و اجازه می‌دهند مضامین از داده‌ها استخراج گردند (عادل مهربان، ۱۳۹۴ به نقل از محب زاده و همکاران، ۱۳۹۹). جامعه‌ی پژوهش، متن درس، فعالیت‌ها و خودت را امتحان کن کتاب پیام‌های آسمان پایه هشتم چاپ سال ۱۳۹۹ بود که با توجه به ماهیت موضوع پژوهش تمامی محتوای مطرح‌شده در کتاب به‌عنوان نمونه و واحد تحلیل مضمون در نظر گرفته شد. ابتدا مضامین مربوط به مؤلّفه موردنظر با استفاده از فرم تحلیل محتوا جمع‌آوری شد. سپس داده‌ها با استفاده از کدگذاری باز، محوری و انتخابی تجزیه و تحلیل شد. جهت افزایش پایایی یافته‌ها، مرور یافته‌ها و بازنگری کدها توسط پژوهشگر همکار انجام شد.

۲. یافته‌ها

سؤال اول پژوهش: به چه میزان در محتوای کتاب درسی پیام‌های آسمان هشتم، به رعایت حقوق دیگران توجه شده است؟

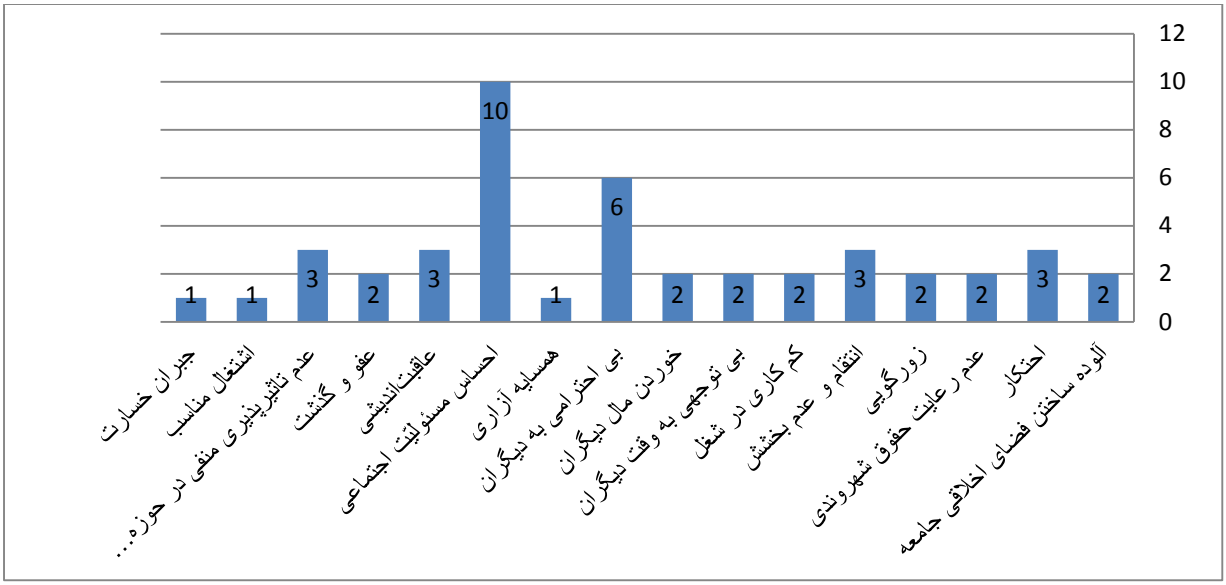
مجموع فراوانی‌های تحلیل‌شده در کتاب پیام‌های آسمان هشتم ۴۴ مورد است که ۲۴ مورد آن (۴۵ درصد) مربوط به عدم رعایت حقوق و ۲۰ مورد آن (۵۵ درصد) مربوط به رعایت حقوق دیگران است. از بین مؤلّفه‌های مفهومی تحلیل‌شده این کتاب، بیشترین توجه به مؤلّفه‌های «احساس مسئولیت اجتماعی» با ۱۰ فراوانی (۲۳ درصد) و «بی‌احترامی به دیگران» با ۶ فراوانی (۱۴ درصد) است و به مؤلّفه‌های «همسایه آزاری» با ۱ فراوانی (۲ درصد)، «اشتغال مناسب» با ۱ فراوانی (۲ درصد) و «جبران خسارت» با ۱ فراوان (۲ درصد) کمتر توجه شده است.

محور	مؤلّفه‌ها	فراوانی	درصد
عدم رعایت حقوق دیگران	آلوده ساختن فضای اخلاقی جامعه	۲	%۵
	احتکار	۳	%۷
	عدم رعایت حقوق شهروندی	۲	%۵
	زورگویی	۲	%۵
	انتقام و عدم بخشش	۳	%۷
	کم‌کاری در شغل	۲	%۵
	بی‌توجهی به‌وقت دیگران	۲	%۵
	خوردن مال دیگران	۲	%۵
	بی‌احترامی به دیگران	۶	%۱۴
	همسایه آزاری	۱	%۲
رعایت حقوق دیگران	احساس مسئولیّت اجتماعی	۱۰	%۲۳
	عاقبت‌اندیشی	۳	%۷
	عفو و گذشت	۲	%۵
	عدم تأثیرپذیری منفی در حوزه اجتماعی	۳	%۷
	اشتغال مناسب	۱	%۲
	جبران خسارت	۱	%۲
مجموع عدم رعایت حقوق	۲۴		%۵۵
مجموع رعایت حقوق	۲۰		%۴۵

جدول ۱: نتایج تحلیل محتوای پیام‌های آسمان پایه هشتم به لحاظ توجه به میزان پرداختن به حقوق دیگران به تفکیک محور، مؤلّفه

سؤال دوم پژوهش: میزان توزیع مؤلّفه‌های رعایت حقوق دیگران در محتوای کتاب پیام‌های آسمان هشتم چگونه است؟

تحلیل کتاب موردبررسی نشان داد از مجموع ۴۴ واحد ضبط شمارش‌شده مرتبط با میزان رعایت حقوق دیگران، مؤلّفه‌ی «احساس مسئولیت اجتماعی» با ۱۰ فراوانی (۲۳ درصد) بیشترین و مؤلّفه‌های «همسایه آزاری» با ۱ فراوانی (۲ درصد)، «اشتغال مناسب» با ۱ فراوانی (۲ درصد) و «جبران خسارت» با ۱ فراوان (۲ درصد) کمترین میزان توجه را داشته‌اند، نحوه‌ی توزیع سایر مؤلّفه‌ها در نمودار زیر به‌تفصیل بیان‌شده است.

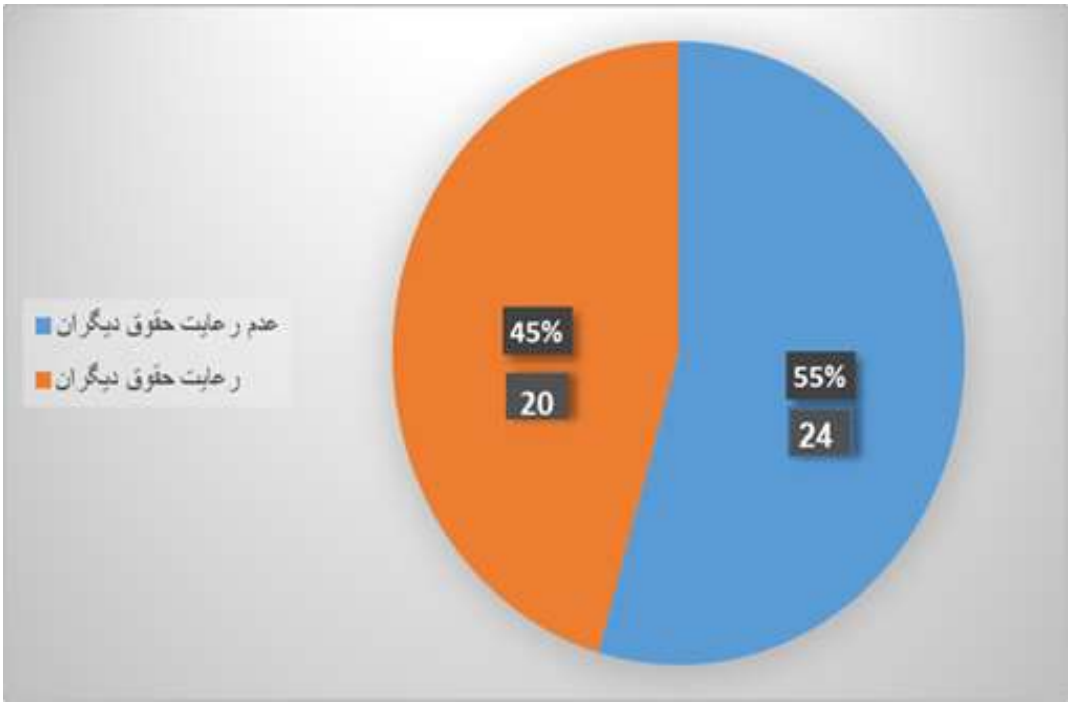
نمودار ۱: میزان توجه به رعایت حقوق دیگران در محتوای کتاب پیام‌های آسمان هشتم بر اساس فراوانی

نتایج سؤال سوم پژوهش: به چه میزان در محتوای کتاب پیام‌های آسمان پایه‌ی هشتم به محورهای مفهومی حقوق دیگران توجه شده است؟

با توجه به تحلیل کتاب موردنظر و نتایج جدول ۲: از مجموع ۴۴ فراوانی تحلیل‌شده، عدم رعایت حقوق دیگران دارای ۲۴ فراوانی (۴۵ درصد) و رعایت حقوق دیگران دارای ۲۰ فراوانی (۵۵ درصد) است.

جدول ۲: نتایج تحلیل محتوای کتاب پیام‌های آسمان پایه هشتم در توجه به میزان پرداختن به حقوق دیگران برحسب محورهای مفهومی

محورهای مفهومی	فراوانی	درصد فراوانی
عدم رعایت حقوق دیگران	۲۴	۵۵٪
رعایت حقوق دیگران	۲۰	۴۵٪
جمع	۴۴	۱۰۰

نمودار ۲: میزان توجه به محورهای میزان پرداختن به حقوق دیگران در مختومی کتاب پیام‌های آسمان پایه‌ی هشتم بر اساس فراوانی و درصد فراوانی

۳. نتیجه

پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان توجّه به مباحث مرتبط با پرداختن به حقوق دیگران در محتوای کتاب درسی پیام‌های آسمان پایه هشتم در راستای ۳ سؤال اصلی پژوهش انجام و طی آن ۲ محور و ۴۴ مؤلّفه مفهومی مرتبط با مفاهیم پرداختن به حقوق دیگران در محتوای کتاب درسی مذکور بررسی شد.

۱. نتایج حاصل از سؤال اوّل پژوهش حاکی از آن است که مؤلّفه‌های تحلیل‌شده در کتاب دین و زندگی پایه هشتم با فراوانی ۴۴ و ۱۰۰٪ است.

۲. نتایج بررسی سؤال دوّم پژوهش نشان داد که محتوای کتاب مورد بررسی به پرداختن به حقوق دیگران به میزان متفاوتی توجّه کرده‌اند، به‌گونه‌ای که از مجموع ۴۴ واحد ضبط شمارش‌شده، احساس مسئولیّت اجتماعی با ۱۰ فراوانی و ۲۳٪ بیش‌ترین و هر دو مؤلّفه اشتغال مناسب و جبران خسارت با فراوانی ۱ و ۲٪ کمترین میزان توجّه را داشته‌اند.

۳. بررسی نتایج به‌دست‌آمده از سؤال سوّم پژوهش نشان داد از بین محورهای دوگانه پرداختن به حقوق دیگران، رعایت حقوق دیگران دارای ۲۴ فراوانی و ۵۵٪ و عدم رعایت حقوق دیگران با ۲۰ فراوانی و ۴۵٪ است.

ازآن‌جهت که پژوهشی به‌طور اخص کتاب پیام‌های آسمان پایه «هشتم» را از لحاظ پرداختن به حقوق دیگران بررسی نکرده است. این نوشتار دارای نتایج نو و قابل‌توجّهی برای پژوهشگران، مؤلفین و دست‌اندرکاران امر آموزش دارد.

۱. مؤلفین کتب درسی در تعیین محتوای آموزشی تعداد دروس بیشتری را با توجه به مضامین مطرح‌شده در این نوشتار طراحی کنند؛ چراکه به مضامین موردبحث به‌صورت پراکنده در بین دروس مختلف اشاره‌شده است.

۲. معلّمان و متخصصان تعلیم و تربیت، فرصت‌های یادگیری را در قالب «بیشتر بدانیم» متناسب با مضامین مطرح‌شده، در کلاس درس طراحی نمایند.

۳. با استفاده از آموزش ضمن خدمت، مصادیق پرداختن به حقوق دیگران تبیین گردد تا از طریق حلقه ارتباطی معلّم با دانش‌آموز، دانش‌آموزان نیز از طریق شناخت این مصادیق به وادی گرایش و عمل کشانده شوند.

همچنین جهت پژوهش‌های آتی پیشنهاد می‌شود: مجموعه کتب دینی متوسطه اوّل و دوّم از لحاظ پرداختن به سایر حقوق همچون حقوق فطری، حقوق ملی، حقوق مالی و مالکیت و... موردبررسی قرار گیرد. امّا باید این نکته را نیز در نظر داشت که کتاب‌های پیام‌های آسمان داری محتوای‌تحلیلی-مفهومی هستند و درنتیجه درک هر یک از افراد در میزان پرداختن به مؤلّفه‌های حقوق دیگران متفاوت است.

۴. منابع

۱. بختیاری، اکرم و توسلی، طیبه. (۱۳۹۵)، تحلیل محتوای کتاب درسی پیام‌های آسمان پایه هفتم بر اساس میزان پرداختن به انواع روش‌های تربیت اسلامی، فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، سال یکم، شماره دو، صص ۳۳-۵۲.

۲. شکوهی یکتا، محسن. (۱۳۹۶)، تعلیم و تربیّت اسلام (مبانی و روش‌ها)، تهران: وزارت آموزش‌وپرورش.

۳. فتحی واجارگاه، کورش و همکاران. (۱۳۹۳)، بررسی و تحلیل مؤلّفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره چهل و نهم، سال سیزدهم، صص ۷-۲۴.

۴. محب زاده، زینب و همکاران. (۱۳۹۹) شناسایی و تبیین مفهوم سواد رسانه‌ای و اهداف تربیتی مربوطه با تأکید بر قرآن کریم، فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، سال چهارم، شماره چهار، صص ۱۶۷-۱۹۸.

۵. مرکز آمار ایران (۱۳۹۶)؛ کتاب سالانه آمار، دسترسی آنلاین https://www.amar.org.ir/news/ID .

۶. میرشاه جعفری، سید ابراهیم و حشمتی فر، لیلا. (۱۳۹۷)، تحلیل محتوای کتاب‌های پیام‌های آسمانی دوره اول متوسطه بر اساس مؤلّفه‌های هویت دینی، مطالعات ملی، دوره ۱۹، شماره ۲، صص ۸۳-۹۶.

7. Klein, J. D. & Wilson, k. M. (2002); "Delivering quality care: adolescents' discussion of health risks with their providers", **adolescent health**, 30(3), 190-195.